

Tóth László

Valós és fiktív helynevek Szilágyi István *Hollóidő* című regényében*

1. Bár még egy évtized sem telt el Szilágyi István *Hollóidő* című regényének 2001-es megjelenése óta, főltűnően sokan és sok szempontból elemezték a regényt. A *Hollóidő* ugyanis számos kérdést felvető, úgy is mondhatjuk: szokatlan mű. Szokatlan abban, hogy „jól behatárolható korszak (...) és földrajzi táj (...) szolgáltatja hozzá a háttérrel és részben az eseményanyagot, de mégsem a történelmet jeleníti meg, hiszen semmi sem »stimmel« benne, sem név, sem tény nem egyezik a valósággal, csak többé-kevésbé utal rá, tehát eleve az írott történelem parafrázisaként olvasandó” (ÁCS 2003: 213). Olyan mű, amelyben „minden valóságos és minden jelképpé is válik, tapintható és álomszerű, mítosz és realitás összeépül” (GRÓH 2003: 272). A romantikus történelmi regények tökéletes illúzióját kelti, a történelmi térhez és időhöz képest mégsem hiteles a történet tere és ideje. A műfaji besorolás nehézségeit tovább bonyolítja, hogy nem csak a történelmi regény jegyeit mutatja: „mesterfokon hasznosítja a krónika, történelmi regény, nevelési regény, kalandregény, bűnügyi regény, családregegy, mítoszregény, biblikus regény, lélektani és filozófiai esszéregény sok-sok műfaji sajátosságát” (GÖRÖMBEI 2003: 327). MESTER BÉLA a *Hollóidő*-ről írva a filozófiatörténeti regény fogalmát veti föl, „melynek lényege a regényalakok elméjében lévő filozófiai tételek újragondolása” (2004: 124). Éppen ezt segíti elő a fikció és a valóság egymásba játszása, az ebből fakadó bizonytalanság. Ha ugyanis az olvasó mindig biztosan tudná kötni a történelmi valósághoz a szereplőket, „már lehetetlen volna, hogy *egészen* a főszereplők szemével (...) nézze a világot” (MESTER 2004: 127). Másképp, de ugyanerre utal ÁCS MARGIT is: „Szilágyi Istvánt (...) maga a *történelem* érdekli. (...) azt akarja kivallatni történelmi nyersanyagából, hogy miképpen megy végbe az emberek életében és közreműködésükkel mindaz, ami végbe szokott menni” (2003: 213).

Szilágyi Istvánnal 2005-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem piliscsabai campusán Alexa Károly beszélgetett a *Hollóidő*-ről.¹ Az író elmondta, hogy a

---

* A tanulmányhoz a következő kiadást használtam föl: Szilágyi István: *Hollóidő*. Magvető, Bp., 2001.

¹ A beszélgetést diktafonnal rögzítettük, de nem készült belőle szerkesztett, írott változat. A következő néhány sorban nem szó szerint idézek ebből az anyagból.

regénybeli kort, a 16. század végi Magyarország korát különösen fontosnak tartja. Két szörnyű esemény, a török hódítás és a szétszakadó keresztény világ meteszéspontjába került ekkor a magyarság, egy sor addig meglévő és érvényes valóság, illetve folyamat elpusztult, véget ért, de rengeteg új jelenség (köztük egészen máig hatók is) ebben az időszakban gyökereznek, ezért ezt felezőidőnek tartja. Ugyanakkor Magyarország történetének erről a szakaszáról általában nem írnak nemzeti önsajnálattal, s hogy ez a köztudatban is milyen erősen jelen van, azt jelzi, hogy sokan későbbi kudarcainkat is innen számítják. Szilágyi azt szeretne tisztázni, hogy ilyen szörnyű időkről lehet-e írni a megszokott hangvétel nélkül.

Ezt az írói célt szolgálja a *Hollóidő* valóság–fikció problematikája is, amely a regény helynévanyagában is jelentkezik.

2. A *Hollóidő*-ben felbukkanó helynevek a történelem és a történet tér-idejében oszlanak el. A történelmi tér-idő eseményeiből egyértelműen kiolvasható: a 15 éves háború előestéjén vagyunk, és a három részre szakadt Magyarországon járunk. Az ide tartozó nevek kivétel nélkül a valóságos (ismert) történelmet idézik föl: *Bécs, Bizánc, Brabantföld, Buda, Erdély, Hadad, Jeruzsálem, Krakkó, Munkács, Pécs, Szatmár, Tokaj, Wittenberg*. Ezeknek a neveknek tehát csak annyi a szerepük, hogy a történelmi teret megteremtsék. Közülük *Erdély* neve mintha a történet teréhez is tartozna, de valójában „a regényalakok többsége valóságos tapasztalatának horizontján Erdély messze túl fekszik, az egyetlen embernek, aki járt ott (...), pedig régen elmúlt, mintegy zárójelbe tett életszakaszt jelentenek erdélyi évei” (MESTER 2004: 129). Ha jobban megfigyeljük, kiderül, hogy a jelen idejű történet terében *Erdély* közvetlenül nem szerepel, ilyen formában csak a regény karizmatikus szereplője, Fortuna Illés életéből vett múltbeli epizódok bemutatásakor találkozunk vele. Ezekben az epizódokban azonban sok valós földrajzi névvel együtt (*Barca, Hidas, Kővár, Meszeskapu, Moldova, Nádas, Szamos*) ismét csak a történelmi tér megjelenítéséről van szó.

A történet tér-idejében szereplő nevek viszont nem valósak. A regényt olvasva mégis úgy érezzük, hogy tudjuk, hol járunk. A helynevekhez kapcsolódó, sokszor igen részletes leírások, illetve néhány apró utalás gyakran azt az illúziót keltik az olvasóban, hogy ezek a fiktív nevek megfeleltethetők a valóságnak, viszont Szilágyi „a fikció szándékoltan logikátlan, össze nem illő elemeivel utal ennek az egyeztetésnek a lehetetlen voltára” (MESTER 2004: 127). Ahogy pedig haladunk előre a történet idejében, úgy egyre növekszik ez a bizonytalanság, és csökken az egyeztetés lehetősége.

Szilágyi fiktív helynevei között névkölcsönzések és kitalált nevek (illetve ezek kombinációi) egyaránt vannak. Mivel a mű — még ha csak látszólag is — a történelmi regény formáját és így annak realista igényét idézi, különösen fontos, hogy az író által kitalált nevek „névszerűek», »névstílusúak» legyenek, tehát lehetőleg minél kevésbé hangozzanak »önkéntesen«» (J. SOLTÉSZ 1979: 25). A

fiktív helynevek befogadását elősegíti, hogy „helynév-kompetenciánk szűkebb, mint személynév-kompetenciánk, így egy sohasem hallott hangsorról könnyebben elhiszük, hogy az valódi helynév” (J. SOLTÉSZ 1979: 167). A befogadás szempontjából ugyanakkor szinte mindegy, hogy a név kölcsönzött vagy kitalált, az olvasó ugyanis nem biztos, hogy ismeri a kölcsönzött nevek előképét, vagyis számára az is kitalált helynévnek tűnhet. A nevek hitelességének illúzióját épp ezért főképp a már említett „névszerűség” biztosítja, tehát az írói helynévadásnak ugyanúgy mintákhoz kell igazodnia, mint a hétköznapi élet helynévadásának (a névminták szerepéhez lásd HOFFMANN 2007: 29–30).

Ugyanígy az írói alkotás irányából nézve sem deríthető ki pontosan, milyen mozgatórugói is voltak a névadásnak. A *Hollóidő* fiktív helyneveinek tárgyalásában tehát nem azok valós változatainak, illetve a fiktív nevek valós denotátumainak keresése a cél — jóllehet ez több szempontból is izgalmas és érdekes lehet —, hanem az, hogyan felelnek meg ezek a nevek a névszerűség kritériumának, milyen asszociációs lehetőségeket és stilisztikai funkciókat hordoznak.

3. A regény két egymástól teljesen elkülönülő részből áll. Az Első könyv színhelye *Revek*, míg a Második könyv a reveki fiúk és vezetőjük, Fortuna Illés útját beszéli el, amely a fiúk katonává érésével, illetve mentoruk halálával fejeződik be. A regény helyneveit a két könyv szerint, a történet időrendjében veszem sorra.

3.1. Első könyv

Revek. A kisváros neve egymással összefüggő morfológiai és szemantikai asszociációkat kelt. Mintha egy *reve-k* tö + képző struktúra lenne. A névszerkezetnek ilyen értelmezéséhez a *Becsek*, *Detek*, *Fülek* stb. helynevek analógiája is mintául szolgálhat. Ez a szerkezet könnyedén előhívja a *reves*, azaz korhadó fa képét, egyértelműen arra utalva, hogy a hely távol van az ország azon részeitől, ahol a fontos események zajlanak. Ez pontosan illeszkedik ahhoz, ahogyan Szilágyi István a helyről és környékéről ír: „A tágas síkság, ameddig a szem ellátott, mind reveki határ. Más lakott helynek nem volt a közelben nyoma. Azaz nyoma talán igen: a régiek elmondása szerint hajdan a várostól keletre volt néhány apró falu, de azoknak üszkét, romját rég elemésztette az idő, a porták helyét fölverte a gaz, s az egészset ciheres nőtte be” (7).² Mivel a város alatt egy folyami rév is van, a név az ehhez kapcsolódó asszociációt is megengedi, a két asszociációs sík pedig még egymásba is fonódik azáltal, hogy ezt a regény történetének idejében már nem használt révet Szilágyi a városka határába, vagyis az enyészet porába helyezi. Amikor a történet egy későbbi pontján megsejtjük, hogy *Revek* elpusztult, a név negatív asszociációja még inkább fölerősödik. Helyneves gyűjteményeink *Revek* nevet nem ismernek, ez kétségkívül az író találmánya.

---

² A magukban álló lapszámok a *Hollóidő* 2001-es kiadására vonatkoznak.

Bagos. Revektől délre fekvő település, a bagosi bégnek és katonáinak örhe-lye. A név kölcsönzött, lásd *Csengerbagos* (Románia, Szatmár m.), *Hajdúbagos* (Hajdú-Bihar m.), *Szilágybagos* (Románia, Szilágy m.). (A *bagosi bég* egyben alliterációs szójáték is, amely a *bége-s* morfémaszekezetre játszik rá.)

Karós út. A Revekről Bagosra menő út neve. A névadás indítéka a regényből egyértelműen kiderül: „Az öregek azt mesélték, valamikor az ánti időkben a város alsó végén fölzúdult jobbágyokat vontak nyársba, azokkal cövekelték ki az utat, onnan nyerte az a Karós nevet” (382).

Nagycsép. Csak néhányszor bukkan fel ennek a Revektől messze lévő telepü-lésnek a neve. Benne valós név rejtőzik: *Csép* (Komárom-Esztergom m.).

Cseket. Revektől szekérrel mintegy 3-4 órára fekvő település. Bár a magyar helynévállományban a név létezik (*Cseket-hegy*, Pázmánd és Sukoró mellett), nem tartom valószínűnek, hogy innen kölcsönözte volna az író.³ Ám nem lehet teljesen saját alkotás sem, mivel túl erősen idézi fel az olyan helyneveket, mint *Cseke* (Szlovákia, Nyitrai kerület), *Cselaka* (Románia, Maros m.) vagy épp *Szatmárcseke* (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.).

Fényesagócs. CSÁNKI helynévanyagában ugyan szerepel egy *Agócz*, *Agouch* nevű hely, mely a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Vajdácaska mellett feküdt (Cs. 1: 340), szerintem itt mégis inkább a ma is nagy számban meglévő *Agócs* csa-ládnév szolgálhatott mintául. A *fényes-* előtag helynevekben való előfordulására lásd *Fényeslitke*.

Almáslonka. Az *almás-* előtag sok helynévben szerepel, pl. *Almásgalgó* (Ro-mánia, Szilágy m.), és a *-lonka* utótag sem ritka, pl. *Aranyoslonka* (Románia, Kolozs m.).

3.2. Második könyv

Dárim. A Revektől nyugatra lévő folyó neve, széles, nagy folyam, amely nem annyira kanyargós. A *Dárim* alak magyarul semmilyen struktúrát nem idéz föl, idegenül hat. Azonban bizonyos, hogy a névről a legtöbben a perzsa Dárius (I. Dareiosz) királyra asszociálnak, ami a Dárius kincsét, vagyis a gazdagságot, hatalmat hívhatja elő, ez pedig visszahat(hat) arra, hogyan jelenik meg a folyó az olvasó képzetében. A *Dárim* hangzásában ezen kívül van még valami mese-szerű, valami varázslatos. Az, hogy a névadás mögött tudatos írói szándék van, akkor lesz nyilvánvaló, ha észrevesszük, hogy a név szerkezete mégsem „néma”: a *dár-* előtag ugyanis megfeleltethető a perzsa *darjā* 'tenger, tó, folyam' szónak (vö. FNESz. *Dera*).

Harmos. A Dárimnál kisebb és sokkal kanyargósabb folyó. Az olvasóban *harmo-s* névstruktúra idéződik föl, innen a *harmat*-ra asszociálhat. De felme-rülhet az is, hogy a *Harmos* vezetéknev szolgált mintául.

---

³ A hegy korábban ugyanis katonai területnek számított, így jó ideig a polgári térképeken nem je-lölték.

Radva. Nagyobb város a Harmoson túl. Ez a név is létezik ma vezetéknev-ként, a város leírása alapján azonban valószínűbb, hogy *Várad*-ra utal, a név így anagrammaként is fölfogható (*Radva* ~ *Varad*).

Terjes. Radvától északra lévő folyó. A *Harmos*-hoz hasonlóan itt is az *-s* képzőt „érzékelheti” az olvasó: *terje-s*. Ez valamiféle kiterjedés, kiöntéses folyóvíz asszociációját hordozza.

Rödely. Továbbra is észak felé tartva érik el ezt a várost. Neve egyetlen valós helynevet sem idéz fel, viszont CSÁNKINÁL (Cs. 1: 361) az egykori Zemplén vármegyében lévő *Rudlyó*-nak még ilyen alakjait találjuk: *Rywdelfalwa* (1402), *Reudel* (1414), *Rywdel* (1474), s ennyiben lehet a névnek valós előképe.

Bajnaság. Hegyek övezte tájegység. A név egyértelmű struktúrája: *bajna-ság*. A valóságban *Bajna* helynevünk kettő is van (egy Komárom-Esztergom megyében, egy pedig Szlovákiában, az Eperjesi kerületben), és a kisebb-nagyobb tájegységek *-ság* képzős neve is teljesen általános (pl. *Avasság*). A *Bajna*-előtagból ugyanakkor asszociálhatunk a *baj*-ra, amit a regény szereplőinek ezután bekövetkező megpróbáltatásai is igazolnak.

Bajnaköves. A *Bajnaság* vára. (Érdekes kohézióban vannak ezek a nevek, ugyanis *Bajnaköves* várának kapitányát *Bajna Imré*-nek hívják.) A *-köves* utótag elég egyértelműen utal a vár építőanyagára, illetve felidézheti *-kövesd* utótagú helyneveinket (pl. *Szilágykövesd*, Románia, Szilágy m.)

Karabátor. Az országbíró székhelye. A név szerkezete (*kara-bátor*) eszünkbe juttathatja *Nyírbátor*-t, valamint a *Kara*- előtagú földrajzi neveinket (pl. *Karahát*). A *bátor* az országbíró hatalmára, illetve tettekeszségére is utalhat. (Csupán érdekesség, hogy a *kara* törökül ’feketé’-t jelent, és valóban van *Feketebátor* Romániában, Bihar megyében.)

Derek. Folyóvíz mellett fekvő település (a regényben csak így szerepel: *Dereki rév*). Névszerűségét hasonló analógiák támogatják, mint *Revek*-ét, ám kevéssé valószínű, hogy a *dere*- esetleges tő bármiféle asszociációt keltene az olvasókban. CSÁNKINÁL ugyanakkor akad *Dereg*, *Deregh* és *Derekcse* is (Cs. 3: 422).

Borka. A Harmoshoz közel fekvő település. A név egyetlen valós mintája talán a Rozsnyóhoz közel eső *Barka* (szlovákul *Bôrka*) község neve.

Vízmár. A regényben csak így fordul elő: *Vízmár pusztája*. A névben rejlő *víz-már* szerkezet semmiféle konkrét jelentést nem kínál fel. Németül tudó olvasóban a *Wiese* ’rét, mező’ szó asszociációját is keltheti, míg a *-már* utótagot *Szatmár* analógiája teszi hihetővé. (A németországi *Wismar* kikötővárosát csak véletlen egybeesésként említhetjük.)

Dobor. Várral rendelkező, fontos stratégiai hely neve. Biztosan névkölcsönzés, ám a valódi *Dobor* vára egykor a mai Bosznia területén állt, és már a regénytörténet idejében is csak lehetett.

Gyanak. A *Gyanak vize*, *Gyanak folyó*, *Gyanak mezeje* szószerkezetekben előforduló név talán még rejtélyesebb folyónév, mint a *Dárim*. Hangzásában a

Csanak településnévhez hasonlít, alakilag viszont egyértelműen rájátszik a *gyanaksz(ik)* igére, ami leginkább a baljóslatú befejezés (Fortuna és néhány fiú halála) tágabb allúziós kontextusában helyezhető el.

5. A *Hollóidő* fiktív helynevei között 4 folyónév (*Dárim, Gyanak, Harmos, Terjes*), 1 tájnév (*Bajnaság*), 14 helységnév (*Almáslonka, Bagos, Bajnaköves, Cseket, Borka, Derek, Dobor, Fényesagócs, Karabátor, Nagycsép, Radva, Revek, Rödely, Vízmár*) és 1 útnév (*Karós út*) van. Közülük csak a *Karós út*-nak van a történetből fakadó névadási motivációja.

E húsz fiktív helynév közül biztosan az író saját találmányai: *Dárim, Derek, Gyanak, Karós út, Revek, Terjes, Vízmár*. Véleményem szerint ilyen még *Harmos*, illetve *Borka* és *Rödely* is, viszont az előbbinél a személynévi minta, utóbbiaknál pedig a névkölcsönzés is elképzelhető. A névkölcsönzés körébe tartoznak: *Dobor* (egyetlen valós helynévből), *Bagos* (több valós helynévből), *Almáslonka, Bajnaköves, Bajnaság, Karabátor, Nagycsép* (meglévő helynévi elemekből), *Fényesagócs* (meglévő helynévi és személynévi elemekből). *Cseket* szintén kölcsönzés, mely lehet egyetlen valós helynévből, illetve meglévő helynévi elemből. *Radva* minden bizonnyal *Várad*-ot rejti, ugyanakkor — bár ez nagyon valószínűtlen — személynévi mintát is követhet. A húsz név közül tehát hét biztosan saját írói szülemény, három további név pedig szintén ilyennek tűnik.

A vizsgált nevek eleget tesznek a névszerűség fentebb említett követelményének, ezen a téren számomra csak a *Dárim*, a *Gyanak* és a *Vízmár* nevek jelentettek (nem leküzdhetetlen) problémát. A névszerűség létrejöttében a kölcsönzésen túl gyakran vélt vagy valós morfológiai minta is szerepet kapott, pl. *Harmos, Revek, Terjes*.

Az asszociációt keltő helynevek között ott találjuk mind a folyóneveket (*Dárim, Gyanak, Harmos, Terjes*), illetve három helységnévet (*Bajnaság, Revek, Karabátor*). Közülük pozitív asszociációjú nevek: *Dárim* (hatalom, nagyság), *Karabátor* (a török elleni magyar csapatokat szervező országbíró székhelye); negatív asszociációjú: *Revek* (elhagyatottság, pusztulás), *Gyanak* (baljóslatú befejezés); semlegesek: *Harmos, Terjes*. A három helységnév, illetve a *Harmos* és a *Terjes* ugyanakkor beszélő névnek is tekinthető.

6. Szilágyi István a *Hollóidő* történelmi tér-idő síkjával olyan kort választott, amely a magyar történetírás, irodalom és művelődéstörténet beszédmódjában általában a hanyatlás kezdeteként, nemzeti tragédiaként és a későbbi kudarcként jelenik meg. Szilágyi azonban el akarta kerülni, hogy ilyen ösztönös és sztereotip reflexekkel szóljon és olvasójából sem akarta ezeket előhívni. Nem az érdekelte, hogy *mi* történt, inkább *az, hogyan*. Éppen ezért a valós történelmi tér-időhöz csak annyi szállal kötötte a történet tér-idejét, amennyi még kell ahhoz, hogy az olvasó megsejtse, mikor és hol járnak a regény szereplői. A történet terét fiktív helynevekkel jelölte ki, de ez nem azt jelenti, hogy elszakadna a valóságtól. E nevek névszerűsége hitelessé teszi a történetet, de nem úgy, hogy

ekvivalensek lennének a történelmi valóság helyneveivel, inkább csak metszik azokat. Szilágyi ugyanis épp ezt az egyértelmű leképezést szeretné elkerülni. A fiktív helynevek egy részének azonban más szerep is jutott. A bennük rejlő asszociációkkal többletinformációt hordozó stílus eszközök, amelyek a történetmondás és a történetbefogadás folyamatában is fontos szerepet kapnak.

Irodalom

- ÁCS MARGIT (2003), Az örökkévaló holló (Szilágyi István Hollóidő című regényének néhány tanulsága). [Új Horizont, 2001/5.] In: *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Szerk. MÁRKUS BÉLA. Debrecen. 213–24.
- ALEXA KÁROLY (2003), Magyar történelem, magyar mitológia (A Hollóidőről és a Hollóidő ürügyén.) [Kortárs, 2002/11.] In: *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Szerk. MÁRKUS BÉLA. Debrecen. 292–325.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III.*, V. Bp., 1890–1913.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS (2003), Hollóidő. [Hitel, 2003/1.] In: *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Szerk. MÁRKUS BÉLA. Debrecen. 326–32.
- GRÓH GÁSPÁR (2003), A világ mint szabadság és végzet. [Magyar Szemle, 2002/4.] In: *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Szerk. MÁRKUS BÉLA. Debrecen. 271–8.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Bp.
- MESTER BÉLA (2004), *Hatalom, ember, technika Szilágyi István prózájában*. Bp.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.